

NRC

NA DE OORLOGHAD ARTI LANG GEEN LAST VAN SCHULDBESEF–NU EINDELIJK WEL

ACHTERGROND

Joodse kunstenaars Kunstenaarsvereniging Arti in Amsterdam kijkt met een expositie terug op haar dubieuze oorlogsverleden. Volgens sommige leden een beetje laat.

- Auteurs
- [Arjen Ribbens](#)
- Gepubliceerd op [8 september 2022](#)



Het pand van kunstenaarsvereniging Arti et Amicitiae aan het Rokin in Amsterdam. Foto Pepijn Kouwenberg

Al ruim voor de officiële opening van de tentoonstelling over het oorlogsverleden van de Amsterdamse kunstenaarsvereniging Arti heeft graficus en schilder Sipke Huismans zich opgesteld naast het kathedraal voor de sprekers, Arti-voorzitter Jeroen Werner en cultuurhistoricus Claartje Wesselink. De 84-jarige Huismans is al zo'n twintig jaar lid en wist niets over het oorlogsverleden van de vereniging. „Een beetje laat dat daar nu pas op wordt teruggekeken”, zegt hij. Daagsvoor de opening op vrijdag 2 september droomde hij van de tentoonstelling. Hij is benieuwd, zegt de kunstenaar, of de sprekers net als in zijn slaap „zullen stilstaan bij het hedendaagse fascisme”.



'Jong meisje met das' van Marianne Franken, een Arti-lid dat op 4 april 1945 in Bergen-Belsen werd vermoord. Collectie Joods Museum

U zult begrijpen dat.... De keuzes van Arti et Amicitiae in en na WO2 maakt duidelijk dat moed tonen in tijden van oorlog niet iedereen is gegeven. Het bestuur van de kunstenaarsvereniging Maatschappij Arti et Amicitiae boog in september 1941 diep voor de Duitse bezetter, toen die anti-Joodse verordeningen uitvaardigde. In het archief is een van de brieven teruggevonden die de Arti-secretaris schreef aan Joodse leden. Na de inleidende woorden „U zult begrijpen dat...” werd hem te verstaan gegeven dat hij niet langer welkom was op ledenvergaderingen en ook niet meer mocht exposeren in het statige sociëteitsgebouw aan het Rokin in Amsterdam.

De vereniging meldde zich daarna vroegtijdig aan bij de Kultuurkamer, het in november 1941 door de bezetter ingestelde instituut waarbij kunstenaars zich verplicht moesten aansluiten als zij hun beroep nog wilden kunnen uitoefenen. Arti-leden die geen ariërverklaring konden of wilden tekenen, mochten geen lid meer zijn. De invoering van de niet-Joodverklaring leidde vrijwel direct tot het afscheid van dertig van de circa 250 leden.

Geen gewetenswroeging

Na de oorlog leken de Arti-leden geen last te hebben van schuldbesef of gewetenswroeging, blijkt uit de tentoonstellingscatalogus. Elf maanden na de bevrijding namen de leden een motie aan waarin ze zich schaarden achter de gedurende de bezetting genomen beslissingen van het oude bestuur.

De vaak felle kritiek op de vereniging leidde niet alsnog tot inkeer. In juni 1946 besloot de vereniging bijvoorbeeld niet meer te adverteren in verzetskrant *Het Parool* „gezien de hoogst onsympathieke houding van dit blad”. En toen koningin Wilhelmina een paar maanden later liet weten niet langer beschermvrouwe van Arti te willen zijn, haalde het bestuur demonstratief haar portret van de muur. Volgens vergadernotulen, te zien in de expositie, zei een verenigingslid destijds: „Wij zijn wel voor verzoening, maar het moet niet van onze kant komen.”

Arti kwam in de media onder vuur te liggen, toen in januari 1947 in het verenigingsgebouw de tentoonstelling *In Memoriam* opende. Op die expositie was werk te zien van elf Joodse leden die in Duitse of Japanse kampen waren vermoord.

Vanwege het gebrek aan zelfreflectie en het uitblijven van excuses voor de afstandelijke toon waarmee bedreigde leden gedurende de bezetting waren buitengesloten, oogstte de expositie vrijwel unaniem afkeurende recensies. De krantenkoppen spraken boekdelen: 'Late smart!', 'Onbescheiden gesol' en 'Het lid op de neus van Arti'



Krantenrecensies over de tentoonstelling 'In Memoriam' in 1947.



Archief Arti et Amicitiae, foto Allard Bovenberg

De critici bestempelden de expositie als onkies en huichelachtig. Representatief was de bespreking van Leo Braat, beeldhouwer én criticus. In het voormalige verzetsblad De Vrije Katheder schreef hij: „Immers, wat deed Arti, legaal of illegaal, om haar bedreigde Joodse leden bij te staan? Minder dan niets: de oude dame berustte waardig in deze ‘onvermijdelijke maatregel’ [van de bezetter] en slierde haar sleepjapon verder door de kronkelende paden van het kunstleven van geknecht Nederland.”

Nu organiseert Arti dus opnieuw een grote tentoonstelling over haar oorlogsverleden. In dezelfde zalen als in 1947 is de toenmalige In Memoriam-tentoonstelling voor zover mogelijk gereconstrueerd. Ze is in een aparte ruimte aangevuld met kunstwerken van andere uit de vereniging gestoten Joodse leden die in 1947 niet waren geselecteerd. Ook zijn er zaaltjes voor brieven en andere documenten uit het oorlogsarchief van Arti, én de oude, afkeurende krantenrecensies op de In Memoriam-tentoonstelling.

Tekstbordjes op de lege plekken

De samenstellers van de huidige tentoonstelling maken duidelijk dat het initiatief voor In Memoriam destijds op weerstand stuitte. Stedelijk Museum-directeur Willem Sandberg, in 1943 betrokken bij de aanslag op het Amsterdams bevolkingsregister, weigerde bijvoorbeeld een schilderij voor de tentoonstelling uit te lenen. En de weduwen van de schilder Mozes Cohen en de beeldhouwer (en verzetsstrijder) Gerrit van der Veen gaven geen toestemming het werk van hun partners in Arti op te hangen. Een wens die de samenstellers van de reconstructie na lang beraad opnieuw hebben gerespecteerd.



Stilleven met kaas, brood en krant' van Maria Boas-Zélander, in augustus 1943 vermoord in Auschwitz. Collectie Joods Museum

In de informatieve en fraai vormgegeven catalogus bij U zult begrijpen dat... is de tentoonstellingscatalogus van 1947 in facsimile afgedrukt. De samenstellers wilden toen van alle getoonde kunstenaars een representatieve verzameling werken bijeenbrengen, schreven ze in de inleiding. Een onmogelijk uitgangspunt zo kort na

de oorlog: „Wij verhalen niet, dat dit een vaak zeer moeilijk te verwezenlijken taak was, waar veel werk van hen verloren ging of niet op te sporen was.” Dat de betreffende Arti-leden soms al op jonge leeftijd in de gaskamer eindigden en dat hun levens door de nazi's waren weggepoetst, vermeldde de catalogus niet.

Driekwart eeuw later hadden de samenstellers van de reconstructie-tentoonstelling het eveneensmoeilijk. Ondanks inspanningen van een team medewerkers is van de kunstwerken uit 1947 iets minder dan de helft opgespoord. Dat klinkt misschien als weinig, maar na 75 jaar zijn de meeste kunstenaars van toen nu in de vergetelheid geraakt.



De grote zaal van de reconstructie-tentoonstelling in Arti. In de met witte lijnen omkaderde vakken hangen tekstbordjes van de kunstwerken die niet konden worden getraceerd.

Foto Allard Bovenberg

De 52 ontbrekende kunstwerken hangen in de vorm van tekstbordjes bij elkaar in grote kaders. 'Monumenten van gemis' noemen de samenstellers deze lege plekken. Al geldt dat welbeschouwd ook voor de kunstwerken die wel weer in Arti hangen. Op de bijbehorende tekstbordjes passeren zo vaak de namen van Auschwitz en andere vernietigings- en concentratiekampen, dat bij elk schilderij en elke aquarel gedachten opkomen over abrupt afgebroken levens.

Excuses

Na de opening kijkt Arti-lid Sipke Huismans tevreden terug op de avond. Zijn gedroomde opening, waarin de sprekers parallellen zouden trekken met het heden, is uitgekomen.

Arti-voorzitter Jeroen Werner had excuses aangeboden aan nabestaanden voor de „onvergeeflijke en koude manier waarop Joodseleden uit de vereniging waren gezet”. De bestuurder noemde de namen van de betreffende kunstenaars en riep de vijfhonderd aanwezige geëmotioneerd op een minuut stilte voor hen in acht te nemen. Op de stoep voor het verenigingsgebouw haalt Huismans tevreden andere woorden aan die Werner sprak: „De geschiedenis haalt ons in. Als vereniging moeten we heel alert blijven.”

Ook de andere spreker, cultuurhistoricus Claartje Wesselink, kwam tegemoet aan Huismans' droomwens. Het doel van zo'n oorlogstentoonstelling is tweeledig, zei ze. Door hun kunst te tonen herdacht Arti de omgekomen Joodseleden. En van het laten zien van de gemaakte keuzes van de vereniging, in én na de oorlog, gaat volgens de historicus een waarschuwendende werking uit. Wesseling: „Herdenken en vermanen – ze kunnen niet zonder elkaar, ze versterken elkaar.”

Tentoonstelling U zult begrijpen dat... De keuzes van Arti et Amicitiae in en na WO2. T/m zondag 2 oktober, di-zo 12-18 uur, Rokin 112, Amsterdam. Toegang en de catalogus zijn gratis. Rond de tentoonstelling zijn drie thema-avonden; zie www.arti.nl

RECENSIES HARDE KRITIEK OP DE TENTOONSTELLING 'IN MEMORIAM' IN 1947

De In Memoriam-tentoonstelling in Arti in 1947 ontlokte vele negatieve recensies. Hieronder een bespreking door beeldhouwer én criticus Leo Braat, op 18 januari 1947 gepubliceerd in het voormalige verzetsblad *De Vrije Katheder*.

Het lid op de neus van Arti

Het bestuur van het schildersgenootschap Arti et Amicitia te Amsterdam, bestaande uit lieden die tijdens de bezetting het onderste uit de nieuw ordelijke kan wilden hebben of althans gezapig toezagen dat hun naaste collega's de zeer diepe buiging volbrachten, krijgt thans ten tweede male binnen enkele weken het welverdiende lid op de neus. Eerst bedankte de Koningin voor de uiterst twijfelachtig geworden eer Beschermvrouwe van het bejaarde conglomeraat te zijn – zelfs het moeilijk in de goede richting te bewegen Handelsblad bracht het bericht – en thans brengen verschillende bladen misprijzende stukjes over het feit, dat het bestuur van Arti de onkiesheid had een tentoonstelling van het werk harer tijdens de bezetting omgekomen leden te lanceren.

Immers, wat deed Arti, legaal of illegaal, om haar bedreigde Joodse leden bij te staan? Minder dan niets: de oude dame berustte waardig in deze „onvermijdelijke maatregel” en slierde haar sleepjapon verder door de kronkelige paden van het kunstleven van geknecht Nederland.

Arti is meer dan honderd jaar, leeft nog, maar het is ons of de oude dame al gestorven is en jarenlang rust in een gepleisterd graf. Wie weten wil hoe het er in zulk een graf uitziet, leze er de bijbel maar eens op na...